

JEMNITZ JÁNOS

A Szociáldemokrata Párt és a nemzetközi munkásmozgalom 1945–1948

Azon túl, hogy elsődleges emlékeim és élményeim vannak a korról, pontosan 15 évvel ezelőtt, a felszabadulás huszadik évfordulójára jelent meg erről a kérdésről tanulmányom a Történelmi Szemle hasábjain. (1965. 2–3. szám. 133–200.) Azóta elhalt kortárs szemtanúkkal is beszélhettem. Az akkori anyag s a téma önmagában meglehetősen port kavart, olyannyira, hogy külön előzetes vita is lezajlott megjelenése előtt. E vitára a korszak egyik elsőrendű szereplőjét, Justus Pált nem hívták meg, Horváth Mártont viszont igen. Most, az újabb 15 év elteltével, úgy nyúlok vissza ehhez a korszakhoz, hogy a nagyobb történelmi távlatból néhány kérdést még erősebb hangsúlyozással fogalmazok meg, mint akkor.

1945-ben olyan lehetőség nyílt a demokratikus, szocialista fejlődés számára, amivel csak *részben* éltek. Pedig ez a fejlődés Európa-szerte felgyorsult, Keleten is, Nyugaton is. Ezzel kapcsolatban nem a pozitív oldalt hangsúlyozom most, hanem a negatívát, azt tehát, hogy a lehetőségek jóval nagyobbak voltak, és éppen e lehetőségekhez képest sok minden „el lett rontva”. Az 1945-ben még sokat ígérő, többé-kevésbé nyitott kezdési lehetőséget azon a szinten azóta sem lehetett újra visszavarázsolni.

Pusztán vázlatos felsorolást adok egy sor kérdésről, de úgy hiszem, ez a felsorolás mutatja, hogy az 1945-ös lehetőségekhez mérten bizonyos visszaesérről beszélhetünk.

1. 1945-ben adta ki Magyarországon a szociáldemokrata pártvezetés (Justus Pál megfogalmazása) a „ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” jelszót. Ez a jelszó akkor még nem esett nagyon messze a SFIO (a francia szocialista párt) megfogalmazásaitól, sőt még a Labour Partyhoz is közelebb állt, mint a későbbi években.

2. 1945-ben számos nyugat-európai országban még nem tört szét a munkásegység, a kommunista pártok a kormány tagjai lehettek, sőt, fontos posztokat is betölthettek, amit azóta sem tudtak visszaszerezni. Ma nemhogy Marchais, de még Berlinguer és Carillo is szinte reménytelenül messze áll ettől a lehetőségtől.*

3. A nagyobb kérdések mellett még egy nagyon fontos terület: ez az államhatalom emeltyűinek felhasználása a gazdasági életben. Ezt nem szűkítem le az államosításokra – bár természetesen ez a gerince –, hanem az államosításokat összekapcsolom valamiféle tényleges demokratizmussal, munkáellenőrzéssel, a nem bürokratizált szakszervezetek jelenlétével, az értelmiségiek nagyfokú aktivitásával.

*A valóság néha közismerten megtréfálja a történetírást. 1981. májusában, Franciaországban Mitterand-t választották köztársasági elnöknek, amely kétségtelen fordulatot jelent. Másképpen, mint bárki korábban hitte, de a szocialisták rendkívüli megerősödésével kommunista tagjai is lettek az új kormánynak.

A felsorolást nem folytatom, s az egyes tételeket sem elemzem külön. Egyesek azt is ellenezhetik, hogy túlságosan rózsaszínű képet festettem, hogy a bajok csírái már akkor is megvoltak, hogy a fejlődést már akkor is másként képzeltek el a különféle erők és csoportok, csak még az nem világlott ki, hogy persze, a fasizmusból és a háborúból kijutva, a „szabadságtól részegen” mindenütt volt, talán túl sok is volt a remény, s az ilyen korszakok után – amelyek nem túl gyakoriak – mindig fellép a kiábrándulás, sőt reményvesztés időszaka. Mindemellett ennél a korszaknál mégis úgy látom, hogy a lehetőségek sokkal nagyobbak voltak a ténylegesen realizáltaknál.

Még világosabb ez az összefüggés, ha azt vesszük szemügyre, hogy mi követte, s hogy ami követte, mennyiben volt szükségszerű? Mindenesetre a hidegháborús korszak nemcsak, hogy mindhárom megjelölt pontban betemette az együttműködési lehetőségeket, hanem több vonatkozásban mintegy a jövőre nézve is ezt tette.

Az 1945-ös szituációhoz visszatérve még néhány további összefüggést szeretnék aláhúzni. 1) A szavak és a fogalmak értelme a Szociáldemokrata Pártban nem kopott el, a demokratikus, szocialista követeléseket komolyan vették, s nem következhetett be skizofrén diszkrepancia. 2) Miként lehet a nemzetközi feszültséggel szemben fellépni? Az 1945-ös kora tavaszi napok után elég hamar jelentkeztek – szinte periodikusan – feszültségócok, amelyekkel sokan néztek szembe, de eltérő következtetésekre jutottak. A magyar (és lengyel, illetve olasz baloldali szocialista) alternatíva a közvetítés, az együttműködés tartós fenntartásának igényéből indult ki. Ilyen alapon született meg a „híd koncepció” 1946-ban, vagyis az, hogy a szociáldemokratáknak Kelet-Európában közvetíteniük kell és lehet.

Mielőtt azonban még a békeközvetítésre és a feszültség kérdésére, valamint a magyar szociáldemokraták felfogására kitérnék, egy lényeges mozzanatot szeretnék aláhúzni, amely történetileg oly messze van ma már, hogy szinte teljesen elfelejtettnek tűnik. E hősi korszak legkezdetibb idejére utalok, amely talán csak néhány hétig, legfeljebb néhány hónapig tartott, 1945 tavaszától 1945 őszéig. Ebben a korszakban nem is a nagyhatalmak viszonyát tartom vizsgálandónak, kiemelkedőnek, hanem azt, hogy Angliában a Labour Party győzelme valami minőségileg újat hozott, aminek horderejét akkor még nem lehetett kiszámítani. Maguk a főszereplők sem tudták, mi lesz politikájuk eredménye. Mindenesetre a Labour Party győzelméhez nemcsak a magyarországi szociáldemokraták fűztek felfokozott reményeket, hanem a Londonban élő Vámbéry csakúgy, mint Károlyi. Sőt, értékeléseik jobbra nagyon közel is álltak egymáshoz, méghozzá ezek olyan értékelések voltak, amelyek valóban nem a nyilvánosság számára készültek, s kétségtelenül a legbizalmasabb, legőszintébb töprengések termékei. Ilyen szempontból különösen figyelemre méltóak Károlyi sorai, aki, mint ismeretes, Angliában is egy szocialista fejlődés kezdetét várta e fordulattól; továbbá azt, hogy a Labour Party vezette Nagy-Britannia majd közvetíteni fog a nemzetközi béke érdekében, s végül, hogy mindez jótékonyan hat majd a Szovjetunióra, ahol a demokratizmus fog elmélyülni. Mindez, mint ismeretes, nem így történt, de ez mégsem változtat azon, hogy ezek az alternatívák fennforogtak, sőt reálisak is voltak. A kérdés s a vizsgálandó történeti stúdium tárgya pontosan az lehet, hogy miért nem ez az alternatíva győzött.

Erre a kérdésre válaszolni kell, mert ennek a korszaknak szerintem ez az igazi nagy kérdése, a nagy lehetőség, amely vigasztalanul nem realizálódott. Az angol példánál maradvá világossá válik, hogy ezt a lehetőséget sokfelől és sok okból hagyták kihasználat-

lanul. Közismert az angol nyomás a szociáldemokrata pártokra, az angol vezetők felkészületlensége, a belső angliai hagyományos gazdasági bajok; de kétségtelen az is, hogy a kelet-európai térségben is történtek olyan lépések, amelyek az egyébként is bizalmatlan labourista vezetőkben a kommunistaellenességet elmélyítették. Ezt a folyamatot csak akkor lehet azonban történetileg megközelíteni, ha az eltérő álláspontok kialakulásának indokait, egymásra hatását kölcsönösen vizsgáljuk.

Vagy vegyük a másik országot, Franciaországot. A Marx által többször idézett közmondás – „a halott torkon ragadja az élő” – a francia politikai történetre, s még inkább munkásmozgalomtörténetre közkeletűen igaz. Hiszen még a nagy hősi periódusokból is – mint pl. a népfront – kölcsönös és nem harmadrendű sérelmekkel érkeztek meg a kor kommunista és szociáldemokrata vezetői az antifasiszta összefogáshoz, hogy azután 1945 tavaszán az együttműködés megszilárduljon, ki is szélesedjen – de azon nyomban új megpróbáltatások, tehertételek is jelentkeztek. Egyesek ugyanis – s ez sem új jelenség a munkásmozgalomban – nem elégedtek meg az együttműködés biztosításával, mindjárt a fúziót, a pártok összeolvadását vetették fel. Persze, ott lapult a másik kérdés is a felszín alatt: a vezetés, a vezető erő problémája, amely a francia munkásmozgalomban legalább fél évszázados múltra tekinthetett már akkor vissza, s nem egy jó ügy bárkája ezen a szírtén kapott léket. A fúzió gondolatát a francia kommunisták köréből 1945 tavaszán már felvetették, amivel azután hozzájárultak Léon Blum és a francia szocialisták egy részének „megvadításához”. Hogy ez nem teljesen véletlen akció volt, azt az is mutatja, hogy Magyarországon 1946 tavaszán szintén felvetették a fúzió gondolatát, amit akkor a baloldali magyar szociáldemokraták hártottak el, mint időszerűtlen. (Az MKP részéről a párt befolyásos, rosszlelkű szervezőitkára, Farkas Mihály ismerte el, hogy a javaslat valóban nem időszerű.) De az ilyen ismétlődően felvetett egyesítő indítványok addigra már sok zavart okoztak. Korántsem valószínű, hogy pusztán tévedésekről, néhány ember voluntarista akciójáról lett volna szó, még csak nem is taktikai hibákról. De nem az indítványokat vagy a mögöttük meghúzódó elképzeléseket tekintem lényegesnek – hanem azt, hogy ezek az indítványok mennyi bajt okoztak, olyan morális politikai romlást, amely nagyon hosszú ideig, sőt a mai napig is érezteti hatását.

Az 1945–1948-as korszak tanulságait vállalva, újfajta tapasztalatokat is figyelembe véve, hármastörténeti léptékekkel vizsgáljuk korunk egyik legfontosabb kérdését: a nemzetközi feszültségek keletkezését, még inkább ellensúlyozását. Mint már hangsúlyoztam, a helyzeteket és lehetőségeket könnyeb elrontani, mint élni velük – s az 1945–1948 közötti korszak ebben a vonatkozásban sok rossz tapasztalatot mutat. Ha napjainkban Franciaország – különféle okokból – az együttműködés egyik szorgalmazója és pillére lett, akkor tulajdonképpen nagyon is megkérdőjelezhető, vajon Blum miért volt erre kevésbé alkalmas, vagy Jouhaux, aki annyiszor volt az együttműködés és széles nyitás nesztora, miért lett 1949-re a szakszervezeti szakítás úttörője?

Mindenesetre tény, hogy 1980-ra Nyugat-Európa különös értékévé vált, s aligha vitatható, hogy a Német Szociáldemokrata Párt, vagy az angol Labour Party jelentősen hozzájárul a népek békéjének megőrzéséhez. De ha ez 1980-ban ennyire világosan igaz, akkor miként is állunk a Tájékoztató Iroda 1947-es megalakulása idején elhangzott értékelésekkel? Hiszen a szociáldemokrata mozgalomról nemcsak az 1920-as évek derekán, illetőleg végén hangzott el az ismert „szociálfasizmus” tévitélet, hanem 1947-től is hasonlóan sommás megállapítások váltak uralkodóvá. A világ két táborra szakadása; az

imperialisták által elszabadított hidegháború; a szociáldemokrácia, mint az imperializmus támasza-pillére: egy olyan értékelési rendszer szentháromságává vált, amelynek – mint minden dogmának – egyik elemét sem illet elemzés tárgyává tenni. Márpedig úgy tűnik, 1946–48-ban a nemzetközi feszültséget még kedvezőbb pozícióból lehetett volna ellen-súlyozni, mint 1980-ban.

Itt kívánok aláhúzni még egy, szerintem, ugyancsak lényeges mozzanatot. Ez szintén az európai atmoszférát, a kelet–nyugati kapcsolatokat, illetve egyúttal a munkás-mozgalmi relációkat érinti. A francia SFIO esetében 1945–1946-ban, de főként 1945-ben még távolról sem dőlt el, hogy a pártnak milyen lesz az arculata, és hogyan szól bele a nemzetközi kérdésekbe – és ez bizonyos fokig a Labour Partyra is áll. Amint azt a Labour Party archívumának anyagai bizonyítják, Bevin és a hivatalos külügyi vonal, valamint a Labour Party nemzetközi osztályának megjegyzései között voltak lényegi eltérések. Healey kezdetben sokkal nagyobb megértéssel, s bizonyos őszinte kíváncsisággal viseltetett a kelet-európai országok pártjai iránt, mint a szintén munkáspárti külügy-miniszter. Persze, az ő részéről ebben másfajta motívumok is keveredtek; de tény, hogy például Böhm Vilmosnak az ő szemében összehasonlíthatatlanul nagyobb tekintélye volt, mint Peyernek. És ennek azért volt történeti súlya. Ilyen vonatkozásban az 1946-os és 1947-es szituáció közötti eltérés is releváns, és elgondolkasztató, hogy a kelet–nyugati munkásmozgalmi kapcsolatok mikor és miért erősödtek, illetve vékonyodtak el, s ebből mikor, mi és hogyan használható fel.

Külön kitérek két további kérdésre, amely ugyanúgy aktuális, mint a már érintett problémák. Az egyik e korszak viszonylag késői szakaszát érinti, azt a kezdeményezést, amelynek során a két erős és baloldali orientáltságú kelet-európai szociáldemokrata párt (a magyar és a lengyel) 1947-ben a nyugati világ legbaloldaliabb szocialista pártjával, az olasszal tárgyalt és fogott össze, hogy a világ és a világ munkásmozgalmának kettészakadásával s az ellentétek elmérgesedésével szemben továbbra is keresse az együttműködést, a feszültség csökkentését – sőt, a szocialista progressziót is, de az érvelés, meggyőzés eszközeivel. Ez a kezdeményezés azonban nagyon rövidéletűnek bizonyult, 1948 tavaszára a feltételek megváltoztak, és a zsdánovi-malenkovi helyzetértékelés zátonyra futtatta.

A másik kérdés a Franco és rendszere ellen 1946-ban hozott ENSZ-határozat, a Franco-rendszer elleni bojkott ügye. Érdekes lenne megvizsgálni – a sok új anyag ezt a vizsgálatot történetileg is hitelessé tehetné –, hogy ezt a bojkottot Franco miként élte túl. A történeti irodalom eddig is hangsúlyozta, hogy nagyon nehezen. Az is ismeretes, hogy ez a bojkott miként, milyen erők részvételével vált átütő erejűvé, ahogyan az is, hogy a változó széljárás miként mentette meg Francót (itt a hidegháborúra gondolok). Rendkívül instruktív lenne annak számbavétele, hogy amikor a demokratikus erők majdnem nagy átütő sikert értek el 1945 után, ez a majdnem miért maradt örökre majdnem. (Különb en az ekkori nemzetközi Franco-ellenes konferenciákba a magyar szociáldemokraták aktívan bekapcsolódtak).

Végül jelzek egy további területet, amelynek eleveenségét megint csak nem kell hosszasan bizonyítanom. A nemzetközi munkásmozgalmában időről időre beszéltek, beszélnek a marxizmus reneszánszáról. Ilyen reneszánszot megélték az 1930-as években s kétségtelenül 1945 után is. Ez idáig közhelyszerű megállapítás. De hogy ez a marxista reneszánsz mit jelentett Lukács, Rudas vagy Révai számára, s mit jelentett Justus vagy Faragó számára, az már külön nagy kérdés. Miként az is, hogy Justus a szociáldemokrata

párt marxista „átgyúrásánál” miként jelentkezett azonnal magyarul még meg nem jelent Marx–Engels szövegek kiadásával, miként hangsúlyozta Lenin tanulmányozásának szükségességét, de emellett sietett magyarra átültetni Luxemburg, Otto Bauer és R. Hilferding írásait is. Ez ugyanúgy a marxista reneszánszhoz tartozott, mint hogy abszolút frissen közölték Humbert-Droz vagy Laski elemzéseit — s ennyiben a lemaradás a világszínvonalától nem volt olyan nagy. Ezt lényeges szempontnak látom, mert a magyar és nemzetközi együttthaladás kérdésében ez az egyidejűség távolról sem mindig adott.

Ugyancsak a marxista reneszánsz témaköréből ebben az időben szintén folytak tudományos-politikai nemzetközi konferenciák (talán akkor a politikai szónak nem volt oly baljós mellékzöngéje), amelyeken a viták — ugyancsak nem véletlenül és kísértetiesen — olyan problémaköröket vetettek fel, amelyek harminc évvel később is ugyanúgy szerepelhetnének hasonló rendezvényeken (állam, államosítások, szabadság, demokrácia stb.). De ha ez így igaz, akkor nem kevésbé lenne instruktív, ha ezeknek a rendezvényeknek gondolati anyagát újra elővennénk, miként végereményben nem érdektelen az sem, hogy a valóságnak ez a tükörképe mit mutat. Ennél már csak az lenne érdekesebb és izgalmasabb, ha a tükörképet és a valóságot kölcsönhatásában vizsgálánánk, akár e 35 éves mozgásában, akár úgy, hogy az akkori nemzetközi helyzethez képest ugyanazon résztvevőkkel mit mutat a 35 esztendő elmozdulása. Ezt az elemzést lehet, hogy az újabb és kritikus marxista reneszánsz keretei között végzik majd el.

Я. Емниц:

Социалдемократическая Партия и международное рабочее движение. 1945—1948 гг.

(Резюме)

Статья подвергает анализу послевоенные политические возможности рабочего движения в Европе, и причины застревания возможностей на уровне надежд. Автор статьи анализирует внутреннюю и внешнюю политику европейских социалдемократических партий, их борьбу за общественное преобразование, за мир в Европе а затем за разрядку. Он устанавливает: возможности достижения этих целей были гораздо благоприятнее в 1945–1948 гг., чем в наши дни. Европейские социалдемократические партии — французская, итальянская, да и лейбористская партии — были склонны к сотрудничеству с коммунистическими партиями, они принимали с пониманием тесное сотрудничество восточноевропейских социалдемократических партий -- в том числе и венгерской партии — со здешними коммунистическими партиями. Венгерская Социалдемократическая Партия напр. не только принимала политическое сотрудничество, но она оказалась открытой и на идеологическом поприще. Один из ведущих идеологов СДП, Пал Юстус, считал важным изучение не только Маркса и Энгельса, но наряду с переводением произведений Люксембурга, Гумберта-Дроза и Гильфердинга обратил внимание членов партии на изучение произведений Ленина.

Причинами распада сотрудничества между реформистским и революционным течениями рабочего движения автор статьи приводит следующие факты: Слишком раннее предложение коммунистических партий на фузию: Французкая Коммунистическая Партия выступила с ним ещё в 1945-ом году — вызвало смущение. (В Венгрии это случилось весной 1946-ого года.) После формирования Коминформа в 1947-ом году, изменилась оценка о социалдемократических партиях. По оценке доминирующего курса Жданова-Маленькова, социалдемократия является опором империализма и холодной войны. Такая оценка являлась возвращением к тезису

социалфашизма 1920—1930 гг. Эти ошибочные суждения в значительной мере содействовали тому, что после 1947—1948 гг. западноевропейские социалдемократические партии выступали против коммунистических партий в оценке вопросов международной политики, и раскол углубился. Восстановление благоприятного с точки зрения сотрудничества положения и с тех пор не удалось.

J. Jemnitz

**The Social Democratic Party and
the International Workers' Movement (1945—48)**

(Resume)

The study examines the political prospects of the workers movement after the war in Europe why this prospects got stuck at the hopes. It analyzes the internal and foreign policy of the European social democratic parties, their struggle for social change and peace in Europe and later for détente. It points out that the chances to realise these aims were more favourable than nowadays. The European social democratic parties – the French, the Italian and even the Labour Party – were ready to cooperate with the communist parties. They understood the close cooperation of the Eastern-European social democratic parties – of the Hungarian party too – with the local communist parties. The Hungarian SDP e.g. took not only the political cooperation upon itself but it was also open ideologically. Pál Justus, one of the main ideologists of the SDP kept it important not only to study Marx and Engels but together with the translation of Luxemburg's, Humbert-Droz's, Hilferding's works he called the attention of the SDP members to study the works of Lenin too.

As for the reasons of why the cooperation between the reformist and the revolutionary wings of the workers' movement proved abortive the author counts off the followings: the early offer of the communist parties (CP of France) to unite – already in 1945 – caused troubles (in Hungary this happened on the spring of 1946). After the formation of the COMINFORM in 1947 the Zhdanov–Malenkov course became normative at the judgement of the social democratic parties: the social democracy is the support of the imperialism and the cold war. This was a return to the dogma of social fasism of the 1920s, 1930s. This false statements also largely contributed to the fact that after 1947–48 the Western–European social democratic parties came up against the communist parties in the international affaires, the gap widered. The favourable situation for cooperation of the 1945–1948 period has not succeeded to be reestablished.